

УДК 321

ОСОБЛИВОСТІ МОБІЛІЗАЦІЇ УЧАСНИКІВ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ

Ключник Р. М.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології та міжнародних відносин

Університету імені Альфреда Нобеля

У статті представлено інтегроване бачення особливостей мобілізації учасників політичного протесту. Виокремлено особливості політичної участі, у тому числі протестної. Підкреслено роль міського середовища в мобілізації учасників протесту. Виокремлено «фізичну» та «цифрову» участь у політичних протестах. На прикладі Німеччини продемонстровано можливості політичної мобілізації громадян радикальними рухами. Доведено, що участь у протесті сприяє формуванню колективної ідентичності.

В статье представлено интегрированное видение особенностей мобилизации участников политического протеста. Выделены особенности политического участия, в том числе протестного. Подчеркнута роль городской среды в мобилизации участников протеста. Выделено «физическое» и «цифровое» участие в политических протестах. На примере Германии продемонстрированы возможности политической мобилизации граждан радикальными движениями. Доказано, что участие в протесте способствует формированию коллективной идентичности.

The article represents an integrated perception of peculiarities of political protest participators' mobilization. Features of political participation (including protest participation) have been highlighted. The role of urban environment in mobilizing of protest participators has been underlined. Physical and digital types of participation have been separated. Using the example of Germany, the possibilities of political mobilization of citizens by radical movements have been shown. It is proved that participation in protest facilitates creation of a collective identity.

Ключові слова: політичний протест, політична мобілізація, політична участь, політична ідентичність, політичний рух.

Постановка проблеми. Останні події у світі актуалізували проблему участі громадян у політичному житті. На особливу увагу заслуговує протест як форма участі в політиці значних мас людей. Погодимось, що більшість громадян часто відчуває незадоволення стосовно того чи іншого рішення влади, отже, ця незгода штовхає їх на протести. Водночас стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій уможлиблює розвиток протестних рухів за більш непередбачуваними траєкторіями та з більшою швидкістю, ніж коли-небудь, свідченнями чого є масштабні протести сучасності від «Арабської весни» до «жовтих жилетів». У цьому контексті наша робота буде сприяти більш детальному розумінню як механізмів мобілізації громадян організаторами протестів, так і особливостей висвітлення протестів у засобах масової інформації.

Ця проблематика розглядається у працях закордонних та вітчизняних вчених. Нідерландський автор Я. Ван Дет виокремлює основні види політичної участі взагалі, відрізняючи участь від простої зацікавленості політикою. Німецький вчений Д. Рухт досліджує піднесення політичного радикалізму, пов'язуючи цей процес із міграційною кризою. Цю тему розробляє і польський вчений Я. Мацала, який аналізує особливості мобілізації прибічників німецьким правим рухом «ПЕГДА». Політична мобілізація протестувальників у міському середовищі цікавить російську дослідницю О. Лобанову. Інший російський автор, О. Яницький, виокремив конструктивну та вимушену моделі мобілізації.

Умови мобілізації протестного потенціалу серед вітчизняних вчених досліджує Т. Кремень. Ю. Мацієвський та В. Ковалко розглядають змогу застосування західних теорій для дослідження протестів в Україні. О. Бондаренко, С. Ставченко, О. Ямельницький та інші вчені досліджують окремі

аспекти політичного протесту. Втім, особливу увагу варто приділити тим особливостям мобілізації учасників протесту, які є актуальними саме для поточної політичної ситуації в Україні та світі. Адже участь громадян у політичному протесті в 2019 р. та, наприклад, у 2009 р. відрізняється якщо не радикально, то принаймні істотно.

Мета статті – розкрити особливості мобілізації учасників політичного протесту в сучасних політичних умовах.

Виклад основного матеріалу. Мобілізація учасників протестного руху завжди передбачає певну відмову від особистих справ та підпорядкування спільній задачі – боротьбі за виконання вимог руху. Мобілізації іманентно притаманна концентрація сил та ресурсів, а також втрати: часові, матеріальні та інші. Безумовно, виробництво одних ресурсів вимагає витрат інших ресурсів. У «немобілізаційних» умовах накопичення соціального капіталу відбувається поступово, еволюційним шляхом: знайомства, зв'язки, отримання освіти, досвід роботи в різних компаніях. Іншими словами, триває соціально санкціонований обмін ресурсами в рамках часових параметрів, заданих суспільством. В умовах гострої політичної кризи чи катастрофи витрати ресурсів істотно перевищують їх акумуляцію, причому ці витрати не є нормованими, а підпорядковані ситуації, і рішення про участь у цьому процесі індивід чи ініціативна група беруть самі. Мобілізація громадян, за словами О. Яницького, може бути двох типів: конструктивна та вимушена [1, с. 4]. Конструктивна відбувається тоді, коли група людей використовує наявні мережі та інші ресурси та цілеспрямовано організує протести та масові кампанії. У цьому разі важливу роль відіграють мобілізаційні структури, що пов'язують лідерів руху з периферійними його комірками, забезпечують координацію дій та існування руху в часі [2, с. 136]. Вимушена мобілізація диктується критичною ситуацією, соціально-політичною, економічною, техногенною, екологічною чи військовою катастрофою.

Постійна відстороненість від соціально-культурного життя, неможливість отримувати необхідну кваліфіковану медичну допомогу і надати собі та дітям певний освітній рівень пригнічують особистість, посилюють стурбованість і напруженість через власну нереалізованість. Більшість працюючих, за словами О. Бондаренко, не відчуває потреби в навчанні впродовж життя, оскільки не впевнені, що здобуті при цьому професійні знання і компетенції знадобляться їм для кар'єрного зростання та збільшення доходів, а отже, не сподіваються на висхідну соціальну мобільність [3, с. 245]. Вищенаведений список не можна вважати вичерпним переліком причин вимушеної мобілізації, але можемо висловити впевненість у тому, що ці фактори сприяють виключенню багатьох людей із конвенційної політичної участі та штовхають їх до неконвенційної.

Критичний рівень накопичення актів девіантної поведінки, за словами С. Ставченка, є одним із показників кризових явищ [4, с. 267]. При розумінні цифрової протестної участі як такої, що поєднує «фізичну» та «цифрову» участь громадянина, варто зазначити, що вона включає в себе коментування політичних матеріалів. Онлайн-коментування статей, блогів, новин передбачає не тільки початкове засвоєння користувачем політичного контенту (початкову інтеріоризацію), а й його відтворення. Так, коментатор у своїх дописах (лаконічних чи більших за обсягом) захищає власний політичний світогляд, картину світу. Крім того, він відстоює свою думку та бачення політичної реальності у суперечках з іншими коментаторами [5, с. 125]. У цьому полягає протестна складова частина онлайн-участі пересічного громадянина.

Політична наука перебуває в пошуку інтегрованого визначення політичної участі. На нашу думку, варто звернутися до позиції Я. Ван Дета, який виокремив чотири характеристики політичної участі (political participation) як такої. По-перше, політична участь – це активність, дія, оскільки простий перегляд телебачення, відвідування вебсайтів чи заяви про інтерес до політики не дають підстав говорити про участь. По-друге, політична участь розуміється як діяльність, до якої залучені люди як громадяни. По-третє, політична участь має бути добровільною і не забезпечуватися примусом чи юридичною необхідністю. По-четверте, політична участь стосується уряду, політики чи держави в широкому сенсі, є частиною політичної системи і не обмежується якоюсь фазою чи рівнем політичного процесу [6, с. 351–352].

Якщо політичний режим є демократичним, то масштабна політична мобілізація можлива, у тому числі, через проблеми в суспільстві, які мають вирішуватись легально, шляхом деліберативних технологій (переговорів) між стейкхолдерами (зацікавленими сторонами), інколи з виникненням протестів. У працях О. Ямельницького знаходимо, що широка мобілізація громадськості може стати загрозою у процесі демократизації, демократичної консолідації. Отже, консолідація демократії передбачає демобілізацію мас. Йдеться про те, що вдосконалення правил прийняття політичних рішень можливе тільки поза тривалим громадським тиском. З іншого боку, є висока ймовірність суспільного невдоволення, яке буде каналізуватися в різних формах мобілізаційної участі [7, с. 78].

Користувачі соціальних медіа – це надвелика кількість людей зі своїми ціннісними орієнтаціями, політичною позицією, конвенційною чи ні. Втім, для розуміння сутності протестної поведінки користувачів соціальних медіа доцільно застосувати класифікацію, що успішно зробив вітчизняний

дослідник Б. Вахула. Він зарахував користувачів соціальних медіа до чотирьох груп політичної участі. Перша група (індиферентні користувачі) складається з користувачів без чітко визначених політичних симпатій, які не цікавляться громадсько-політичною діяльністю та не беруть участі в колективних діях, спрямованих на зміну громадсько-політичної сфери. Пасивні симпатички, що становлять другу групу, – це користувачі з визначеними політичними поглядами та симпатіями, які не долучаються до колективних дій у політичній сфері, а є лише споживачами релевантної до політики інформації в середовищі соціальних медіа. До третьої групи належать віртуальні активісти, які мають визначені політичні погляди і симпатії, пропагують їх, але роблять це лише онлайн, тобто лише користуючись засобами соціальних медіа (підписують петиції онлайн, дискутують з опонентами, поширюють агітаційну інформацію та інформацію про масові громадсько-політичні заходи, рекрутують активістів, збирають кошти онлайн та ін.). Четверта група (активісти ризику) – це користувачі із визначеними політичними поглядами і симпатіями, які пропагують їх і через засоби соціальних медіа, і безпосередньо через взаємодію з іншими людьми, беруть участь у колективних діях і в середовищі віртуальної реальності соціальних медіа, і в середовищі об'єктивної реальності [8, с. 10].

На особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження російського політолога О. Лобанової, яка досліджує міське середовище та організаційну структуру протестних рухів. Так, вона дійшла висновку, що на етапі виникнення протестного руху в Росії міське середовище відіграло мінімальну роль, оскільки він виник поза межами традиційних представницьких інститутів. Міське середовище набуває значення на наступних етапах та впливає на коаліційний склад та стратегію дій протестувальників. У м. Перм коаліція склалася переважно з громадських організацій, які взаємодіяли з локальною владою на рівні зустрічей із губернатором краю та іншими відповідальними особами. Протестна активність так само була конвертована в рухи спостерігачів та різні дискусійні майданчики. У м. Тюмень домінуючими гравцями були комуністичні партії, які «перехопили» громадянський протест, а відносини з владою, якщо вибудовувалися, то не мали публічного характеру [9, с. 19–20].

Продовжуючи тему мобілізації протестувальників у Росії, звернемося до засобів масової інформації в цій країні. Не є секретом, що свобода слова та друку піддається значним утискам, втім, у масмедійному просторі Росії все-таки присутні різні позиції. Російська дослідниця К. Медведева запропонувала класифікацію ЗМІ відповідно до їх наближеності та ставлення до протестувальників. Так, до першої категорії – провладних ЗМІ – було зараховано газети «Комсомольская правда» та «Аргументы и факты», які відверто засуджували протести, акцентували на незручностях для громадян та прямо трансливали позицію російської влади. Друга категорія – це нейтральні ЗМІ, до яких належали «Независимая», «Московский комсомолец», «Коммерсантъ». Такі видання намагаються брати інтерв'ю у всіх зацікавлених сторін: організаторів акції, рядових протестувальників, представників мерії, правоохоронних органів, політичних експертів. Третя категорія складається з опозиційно налаштованих видань, до яких належить, зокрема, «Новая газета». Журналісти цих ЗМІ відверто висловлювали співчуття опозиціонерам та вели репортажі безпосередньо з місця подій [10, с. 171–175]. Отже, такі видання є каналом мобілізації учасників протесту. Втім, варто реалістично оцінювати мобілізаційний потенціал цих видань та їх майбутнє в системі масмедіа: політична ситуація в Росії не сприяє розвитку плюралізму в політичному дискурсі.

Мобілізаційний потенціал акцій протесту полягає, зокрема, у створенні нової колективної ідентичності: протестувальники – це «ми», представники влади, правоохоронці – це «вони». Важливим чинником мобілізації є певна ритуальність протесту, створення певної спільноти, яка дотримується однакових цінностей. Набуває значення і соціалізуючий ефект акцій протесту, у результаті якого індивід стає частиною політичного процесу, залучається до колективної динаміки акції. Т. Кремень зазначає, що протест може бути мобілізований за таких умов: а) депривація, що породжує масове розчарування від невиправданих очікувань; б) втрата надії на краще майбутнє; в) відчуття загрози, безвихідного стану; г) поінформованість – потенційні учасники протесту мають знати про те, що він відбудеться; г) побудова тимчасової колективної ідентичності («ми» vs «вони»); д) почуття задоволення, яке відчуватиме індивід, коли приєднається до акції протесту. Важливим є те, що протест, який вже відбувається, сам по собі є мобілізаційним фактором і породжує нову хвилю мобілізації [11, с. 35].

Питанням залучення «звичайних» громадян до акцій протесту займається канадська дослідниця О. Онуч. Вивчаючи особливості масової мобілізації під час подій української Помаранчевої революції 2004 р., автор доходить висновку, що соціальною базою протесту стали саме звичайні громадяни (*ordinary citizens*), чия політична участь, як правило, обмежується процедурою голосування [12, с. 89–105].

Тезу О. Онуч інтерпретують вітчизняні політологи Ю. Мацієвський та В. Ковалко. Вони пропонують застосувати теорію американського економіста А. Хіршмана, який у контексті масової політичної участі виділяє три типи взаємовідносин між громадянським суспільством та державою: *exit*, *voice* і

loyalty (з англ. «вихід, голос, прихильність»). Поняття «exit» у теорії А. Хіршмана означає відсутність у громадян інтересу до публічної політики, небажання брати участь у виборах та будь-яких політичних процесах. Під loyalty він розуміє згоду влади мобілізувати громадян задля підтримки режиму, а модель поведінки voice передбачає активне вираження суспільного невдоволення через голосування або масові протести [13, с. 8].

Цікавим для нас є кейс протестів радикально налаштованих груп у ФРН. Німецькі політологи зазначають, що в період із 1993 до 2013 рр. не спостерігалось істотних змін у кількості протестувальників та акцій. В окремих випадках ультраправим вдалося зібрати близько семи тисяч людей, наприклад, під час проведення виставки, присвяченої злочинам Вермахту чи для вшанування жертв бомбардування англійцями Дрездена (доцільність знищення німецьких міст у 1945 р. досі є предметом дискусій, у тому числі політичних). Втім, мобілізація ультраправих залишалася на порівняно низькому рівні. При цьому зростання ксенофобських настроїв спричинило посилення радикальних лівих, поміркованих лівих та ліберальних груп. Деякі з них («Antifa») брали участь у силових протистояннях з ультраправими. Д. Рухт зазначає, що соціальні медіа в цьому разі відігравали фасилітаційну роль (полегшували мобілізацію) [14, с. 228].

Міграційна криза призвела до появи нового протестного руху, який отримав назву «ПЕГІДА» (акронім від «Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу»). Слід підкреслити, що «ПЕГІДА» дбає про свій імідж руху, який протестує легальними методами, що полегшує завоювання прихильності громадян і ускладнює критику чи санкції зі сторони влади. У різних формах протесту, які організовує «ПЕГІДА», помітне коливання кількості учасників, що корелюється з популярністю та впливовістю організації. Символом протесту стали щотижневі (переважно по понеділках) вечірні вуличні марші в Дрездені, організовані через інтернет. Вони отримали назву «Abendspaziergang» (вечірня прогулянка). Як зазначає К. Грабов, саме в столиці Саксонії та її околицях сформувалася критична маса людей, які сприйняли ідеї лідера руху Л. Бахмана [15, с. 177].

Польський дослідник Я.Е. Мацала формулює висновок: «Добре організовані регулярні марші свідчать про значні мобілізаційні можливості» [16, с. 164]. На нашу думку, рух «ПЕГІДА» проявить себе в подальшому, враховуючи те, що міграційну кризу уряду А. Меркель вирішити поки не вдалося. Електоральний успіх союзників «ПЕГІДИ», партії «Альтернатива для Німеччини» в 2017 р., на нашу думку, є лише початком масштабного повороту німецької політики в правий бік.

Серед нових проявів політичного протесту варто зазначити рух «жовтих жилетів» у Франції, який розпочався наприкінці 2018 р. та продовжується досі. Цей рух цікавий тим, що він не має чітко визначеного лідера і не керується тією чи іншою політичною партією. Втім, його вимоги вже були почуті на найвищому рівні, включаючи Е. Макрона. На нашу думку, варто присвятити цьому феномену окрему публікацію.

Висновки. Отже, мобілізація учасників політичних протестів може відбуватися як конструктивна або як вимушена залежно від політичних умов. Дослідники розрізняють фізичну та цифрову мобілізацію, причому остання відіграє в сучасній політиці дедалі більшу роль. Міське середовище також впливає на характер мобілізації та участі громадян у протестах. Акції протесту навіть самі по собі сприяють формуванню ідентичності протестувальників. Останніми роками значної ролі набувають ритуалізація та символізація політичного протесту, що особливо яскраво видно на прикладах ультраправих партій та рухів Європи.

Протест може мобілізувати громадян сам по собі: люди, стаючи свідками протестних акцій, бажають приєднатися, аби відстояти свої права та інтереси. Водночас підйом окремих радикальних сил викликає протести з іншого полюсу: піднесення ультраправих мобілізує ультралівих і навпаки. Важливу роль у цьому процесі відіграють соціальні медіа, користувачами яких можуть стати люди з різним рівнем поінформованості. Роль соціальних медіа в мобілізації протестувальників може стати предметом подальших досліджень.

Література:

1. Яницкий О.Н. Массовая мобилизация: проблемы теории. *Социологические исследования*. 2012. № 6. С. 3–12.
2. Tarrow S. *Power in Movement. Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. 328 p.
3. Бондаренко О.І. Соціальний контекст дезінтеграційної регіоналізації в країнах ЄС. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 136. С. 243–247.
4. Ставченко С.В. Індикатори кризових явищ як інструмент діагностики політичної кризи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 3 (30). С. 264–267.

5. Радина Н.К. Цифровая политическая мобилизация онлайн-комментаторов материалов СМИ о политике и международных отношениях. *Полис. Политические исследования*. 2018. № 2. С. 115–129.
6. Van Deth J.W. A Conceptual Map of Political Participation. *Acta Politico*. 2014. Vol. 49. P. 349–367.
7. Ямельницький О. Видова специфіка політичної мобілізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2015. Вип. 27. С. 75–81.
8. Вахула Б.Я. Соціальні медіа як механізм політичної мобілізації в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. соціол. Наук : 22.00.04. Харків, 2016. 18 с.
9. Лобанова О.Ю. Политическая мобилизация в городской бреше : автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Москва, 2015. 21 с.
10. Медведева Е. Освещение протестного движения в России в средствах массовой информации. *Вестник Пермского университета. Серия «Политология»*. 2015. Вып. 1. С. 168–177.
11. Кремень Т.В. Політична мобілізація в соціально-медійному вимірі : монографія. Київ : Грамота, 2013. 256 с.
12. Onuch O. Why did they join en masse? Understanding ordinary Ukrainians' participation in mass-mobilisation in 2004. *New Ukraine*. 2011. № 11. P. 89–105.
13. Мацієвський Ю., Ковалко В. Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії. Острого : Національний університет «Острозька академія», 2015. 27 с.
14. Rucht D. Mobilization Against Refugees and Asylum Seekers in Germany: A Social Movement Perspective. *Protest Movements in Asylum and Deportation*. Vienna : University of Vienna, 2018. P. 225–245.
15. Grabow K. PEGIDA and the Alternative für Deutschland: two sides of the same coin? *European View*. 2016. Vol. 15. Issue 2. P. 173–181.
16. Macała J.E. PEGIDA – polityczny ruch protestu. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia*. 2017. Vol. 24. No. 2. S. 155–171.